

DAVANTAL. LES TOMBES REIALS DE SANTES CREUS

Presentació del Llibre de Tona (19 abril de 2011)

Marina Miquel i Carme Subiranas

Arqueòlogues. Museu d'Història de Catalunya¹
Coordinadora i directora arqueològica del projecte

Per la presentació del *Llibre de Tona* del 2011 es va convidar a les arqueòlogues Marina Miquel i Carme Subiranas, que van presentar els resultats d'una ambiciosa recerca que ha tingut un ampli ressò i que elles han coordinat i dirigit des del Museu d'Història de Catalunya. Es va procedir a restaurar la tomba de Pere el Gran i la de Jaume II i la seva muller Blanca d'Anjou, i es van localitzar i estudiar els cadàvers d'aquesta reina i de Pere el Gran. Des d'ara sabem molt més sobre els reis del Casal de Barcelona.

EL PROJECTE DE RECERCA AL PANTEÓ REIAL DE SANTES CREUS

L'any 2009, en el marc del 850è aniversari de la fundació del Reial Monestir de Santes Creus que s'havia de commemorar l'any 2010, el Museu d'Història de Catalunya va plantejar com a objectiu estratègic la restauració de les tombes reials dels reis Pere II el Gran i Jaume II i la reina Blanca d'Anjou. La documentació, per mitjà d'una endoscòpia, de l'estat intacte del fardell funerari del rei Pere II el Gran dins la seva tomba de pòrfir, així com la recuperació de les restes de la reina Blanca d'Anjou dins el seu sarcòfag, van esperonar l'elaboració d'un projecte de recerca científica pluridisciplinar. L'objectiu del projecte de recerca era l'estudi dels rituals funeraris que envoltaren la mort i enterrament del rei Pere II el Gran i de la

reina Blanca d'Anjou, l'estudi antropològic i paleopatològic dels cossos dels monarques, així com l'estudi dels diferents elements de l'aixovar funerari.

EL REI PERE II EL GRAN

Les restes intactes del cos del rei Pere el Gran (1240-1285) reposaven dins el sepulcre-banyera de pòrfir i estaven disposades en decúbit supí, sobre dues posts de fusta de noguera. L'existència d'un doble llit de fusta es relaciona indubtablement amb el caràcter secundari de l'enterrament, succeït disset anys després (1302) i també amb el reaprofitament de part del taüt on fou enterrat per primer cop l'any 1285. Les restes es trobaven parcialment momificades i esqueletitzades, i estaven recobertes per diversos teixits. Els peus es trobaven desarticulats anatòmicament de la tibia i el peroné i recol·locats a nivell dels genolls en una posició semi-articulada, un fet coherent i relacionat amb la manipulació derivada del trasllat del seu cos al nou sepulcre el 1302, disset anys després de la seva mort.

Sobre la persona del rei

El rei Pere el Gran pertany al llinatge mitocondrial H, el tipus d'ADN més freqüent a Europa en l'actualitat. Era un home relativament robust, de tipologia alta, d'entre 175-180 cm, una alçada destacable si la comparem amb l'alçada mitjana de l'època. Segons l'estudi de l'esquelet, no s'identifiquen símptomes d'activitat muscular forta a les extremitats superiors i inferiors, tot i que presenta alguns signes de modificacions òssies de tipus degeneratiu habituals en individus de la seva edat.

¹ El projecte d'estudi de les tombes reials del monestir de Santes Creus ha estat realitzat per un equip pluridisciplinar, format per un gran nombre de professionals de diverses disciplines, la menció dels quals es fa impossible de referenciar en el present article. Malgrat això, volem deixar constància que els resultats que es presenten en aquest redactat són fruit del treball interdisciplinar de tots els equips.

Malalties identificades

En relació a la salut dental, cal dir que la generalització dels cúmuls de càlcul i retrocés alveolar són aspectes indicatius d'una poca o pobre higiene dental comparats amb els estàndards actuals. Tot i això, la

de races autòctones ibèriques i sense creuaments. La vestimenta podria correspondre a una peça tipus garrina, gonella, sobretúnica o túnica curta. La qualitat de la llana utilitzada en la seva fabricació descartaria la hipòtesi que pogués correspondre a un hàbit de

Les arqueòlogues Carme Subiranas i Marina Miquel amb l'alcalde Josep Salom i l'equip de redacció del Llibre de Tona (Foto Arxiu Municipal)

salut dental del rei era bastant bona, si la comparem amb les denticions de l'època.

Al nivell ossi s'han trobat algunes patologies, com la cavitat provocada per un probable meningioma en el temporal dret. Es tracta d'un tumor cerebral benigne de les meninges, probablement asimptomàtic, com avui en dia, que acostuma a ser una troballa radiològica. Pel que fa les alteracions articulars, aquestes es concentren en les caretes articulars de les vèrtebres altes i costelles. Aquesta posició és indicativa d'un esforç que implica una elevació de les costelles, la qual cosa es pot relacionar, entre altres, amb el domini de les regnes del cavall.

El cos del rei conservava gran part dels teixits tous dessecats: pulmons, cor, fetge i budells, un fet poc habitual en els estudis antropològics. L'anàlisi histològica d'aquests teixits ha permès identificar calcificacions en els pulmons que són indicatives d'una malaltia inflamatòria i/o infecciosa pulmonar sense que es pugui precisar de quina malaltia es tracta i si fou la causa de la mort.

L'aixovar tèxtil

En el moment de la seva mort, l'any 1285, el rei fou vestit amb una sarja de llana, de bona qualitat, procedent

monjo, tal i com Bernat Desclot explica al *Llibre del rei en Pere*. Sota el crani del rei s'hi localitzava, en bon estat de conservació, un coixí de seda, de color carmesí força ben conservada.

A banda d'aquests tèxtils associats pròpiament a l'enterrament del rei, l'estudi del fardell funerari ha documentat l'existència d'altres teles que s'afegiren al fardell durant el procés de trasllat de les restes al nou sepulcre, l'any 1302. Correspondrien al segon enterrament les restes d'un teixit molt degradat que correspon a una tela de lli que respondria a un teixit col·locat a manera de mortalla, destinat a ocultar l'estat del cadàver durant el trasllat al nou sarcòfag. Finalment, al nivell més superficial s'hi localitzava el teixit identificat com a "capa", una peça de llana que per la seva posició, constitueix un element de cobriment del cos i no pas una peça utilitzada per vestir al rei. L'estudi d'aquesta peça, encara en curs, permet per ara classificar-la com una casulla.

Tècniques de tractament del cos

Les restes del cos de Pere II el Gran evidenciaven clarament l'estat de dessecació del cadàver, un fet que podria atribuir-se a la voluntat inicial de conservació del cadàver relacionada amb processos

d'embalsament. Tanmateix, és constatable la inexistència d'evisceració, atesa la conservació de gran part dels òrgans interns (pulmons, cor, fetge, budells...). En aquest context, les anàlisis realitzades han identificat traces de plantes implicades en processos de conservació del cos, com és el cas de la Filipéndula vulgaris, la Chenopodium i l'Artemisia, productes vegetals aplicats sobre la pell de l'individu, amb propietats conservatives i que s'han interpretat com a indici de la utilització d'algun tipus d'ungüent en la preparació del cadàver.

Rituals funeraris

De l'estudi i l'anàlisi de tots els elements que componen el fardell funerari, se'n desprèn la localització de diverses traces que denoten l'existència de rituals funeraris. En primer lloc, l'observació del crani del rei permet interpretar una pràctica de rasura del cabell de l'individu. Aquest fet ha de relacionar-se amb l'existència d'alguna pràctica funerària, fins ara desconeguda en aquest tipus d'enterraments. Així mateix, la localització d'un manyoc de cabells tallats

(sense arrel) col·locat amb voluntat expressa sota el fardell funerari indicaria també l'existència d'un ritual molt específic que podria associar-se a ofrenes de cabells d'algun familiar proper o a una simbologia concreta relacionada amb el mateix procés de rasura del cabell després de la mort del rei.

LA REINA BLANCA D'ANJOU

Blanca d'Anjou (Nàpols, 1283) fou la vuitena filla del matrimoni format per Carles II el Coix, rei de Nàpols i Jerusalem i comte de Provença, i Maria, filla del rei hongarès Esteve V. La tardor de l'any 1295 va contraure matrimoni amb el rei Jaume II el Just; en aquell moment el rei comptava vint-i-vuit anys d'edat i la núvia dotze. La reina va donar a llum el seu primer fill, Jaume, quan tot just tenia 13 anys d'edat i va morir a l'edat de 27 anys, en el seu desè part.

El cos de la reina

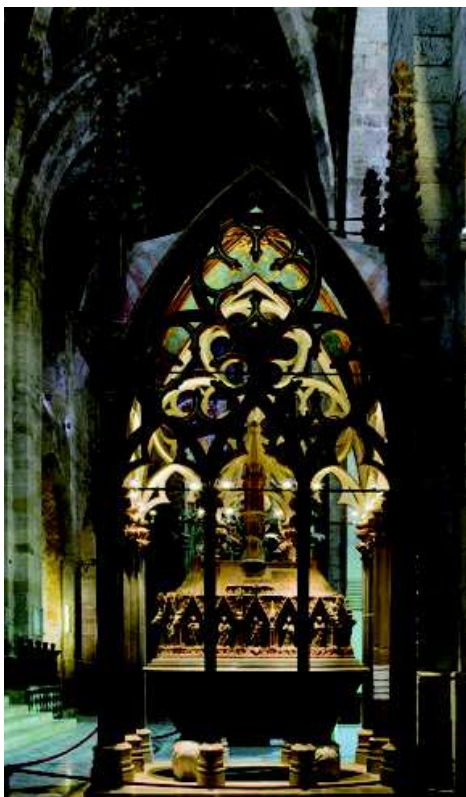
Les dades genètiques i morfològiques confirmen que els diferents fragments corporals momificats i les restes òssies trobades a la tomba de Jaume II i Blanca d'Anjou, atribuïdes a un mateix individu pertanyen a una dona jove d'entre 25 i 30 anys, de talla petita, aproximadament 150 cm, unes característiques que permeten identificar el cos amb les restes de la reina. L'anàlisi genètica la inclou, igual com en el cas de Pere II el Gran, en l'haplogrup H, un dels més comuns i antics d'Europa. Presenta, però, mutacions específiques que obren vies d'estudi per a la identificació de familiars per via materna, ascendents o descendents.

Malalties identificades

Sobre les malalties o alteracions que va patir, l'examen extern només indica la presència d'un galindó -*hallux valgus*- al peu dret i la disposició en martell de la resta de dits. Aquesta forma dels dits podria ser conseqüència d'anar amb calçat estret i punxegut com mostren els tipus del calçat de l'època, a més a més d'un possible factor genètic.

Les causes de la mort

Malgrat que les causes de la mort de la reina Blanca ja eren conegudes històricament a través de les fonts documentals, l'anàlisi forense realitzat ha permès

El sepulcre monumental gòtic del rei Pere el Gran (1240-1285) a l'església del monestir de Santes Creus, després de la restauració (Foto cedida pel Museu d'Història de Catalunya)

constatar aquestes informacions i adjudicar les restes trobades al cos de la reina Blanca d'Anjou. Totes les dades apunten a una dona en un estat molt avançat de gestació o que havia parit no gaire temps abans de morir. La causa de mort és compatible, doncs, amb alguna complicació derivada d'aquest últim part.

Tractament del cos

Durant l'anàlisi antropològic-forense de les restes s'observà l'existència de dues incisions per sota del genoll a la cama dreta i esquerra, així com al turmell dret, amb les vores retretes. Aquest fet indica que el cos va ser manipulat i que es va produir poc després d'haver mort, durant la fase del rigor mortis, possiblement per a donar-li una posició adient per a poder ser exposada.

Quant al procés de preparació del cos per a la seva conservació, les restes evidenciaven l'existència de tractaments destinats a l'embalsamament que van resultar plenament exitosos si tenim en compte el quasi perfecte estat de la mòmia conservada. Tot i això a causa de l'espoli succeït el 1836, no s'han identificat restes de pol·len associables a l'aplicació de substàncies destinades a la preservació. Com en el cas de Pere el Gran, el procés d'embalsamament es basà en tractaments que no implicaren evisceració, atesa la conservació de gran part dels teixits tous.

Reconstrucció del rostre del rei Pere el Gran a partir de les dades aplegades en l'estudi de les despulles del monarca (Museu d'Història de Catalunya - Philippe Froesch-Estudi PF)

Rituals funeraris

Emmarcat dins els procediments de preparació i exhibició del cos de la reina, just després de la seva mort, s'ha detectat la presència d'àcid carmínic a la galta esquerra, una dada que indicaria l'aplicació de productes cosmètics per l'exposició pública i l'embelliment del cadàver. Per altra banda, entre els nombrosos elements barrejats dins la tomba es recuperà un fragment d'una joia de corall, possiblement associada a l'ornamentació personal i funerària de la reina.

CONSIDERACIONS FINALS

En conclusió podem dir que les investigacions dutes a terme, en el marc del 850 aniversari del monestir de Santes Creus, a les tombes reials de Pere II el Gran i de Jaume II i Blanca d'Anjou han estat un èxit. Aquest resultat és així no només pel que fa a la pròpia restauració de les tombes, sinó per l'estudi d'un enterrament intacte en el cas del Rei Pere, que ha permès conèixer de primera mà elements i pràctiques de la mort durant l'edat mitjana, com també en la tomba en que només es conservava el cos de la reina Blanca, que tot i que espoliada, ha permès identificar el cos amb el de la reina, per la documentació històrica de la seva mort en el seu desè part.

Aixecament del cos momificat del rei Pere el Gran durant el procés d'estudi de la seva tomba (Foto cedida pel Museu d'Història de Catalunya)